

Ігор Андреев (м. Київ)

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ПОМИЛКИ (Внесок Я. Б. Епштейна на будівництво політехнічного інституту в Києві)

Проаналізовано матеріали, які стосуються збору коштів на будівництво Київського політехнічного інституту, а саме, великого внеску, зробленого власником банкірської контори Яковом Борисовичем Епштейном. Виявлені документи заперечують усталену в даний час думку про розподіл пожертв, які були зроблені меценатами на межі XIX–XX століть.

Отримані висновки базуються, у першу чергу, на архівних матеріалах міста Києва.

Ключові слова: Київський політехнічний інститут, Я. Епштейн, меценатство.

Igor Andreiev

HISTORY OF ONE ERROR (Contribution of J.B. Epstein to the construction of the Polytechnic Institute in Kyiv)

The materials related to the collection of funds for the construction of the Kyiv Polytechnic Institute, namely, the big contribution made by the owner of the bank's office Yakov Borisovich Epshtein, were analyzed. It has been established that in the publications of modern researchers this donation considerably exceeds the amount that was actually deposited to the institute.

An error in the amount of donations first appeared more than 100 years ago in the publication of the professor of the Kyiv Polytechnic Institute, Ivan Ganitsky. Reliable information was made public in 1902 by a direct participant in the collection of money, the secretary of the «Highest established committee to collect donations for the construction of the Kyiv Polytechnic Institute».

The documents found deny the current opinion about the distribution of donations, which were made by patrons at the turn of the 19th–20th centuries. The directions of the business activity of J. B. Epstein in Kyiv are given. The findings are based, first of all, on the archival materials of the city of Kyiv.

Key words: Kyiv Polytechnic Institute, J. Epstein, philanthropist.

Вирішальним поштовхом, який призвів до заснування політехнічного інституту в Києві, вважається рішення приватної наради, яка відбулася 25 листопада 1896 року за ініціативою київського градоначальника Степана Михайловича Сольського і цукропромисловця, мецената і філантропа Лазаря Ізраїлевича Бродського в будинку останнього. На цій нараді було визначено, що основним джерелом фінансування будівництва і обладнання Київського політехнічного інституту (КПІ) може бути тільки громадська ініціатива. Надія покладалася на одноразове асигнування великої суми міським управлінням і на збір коштів представниками промисловості та сільського господарства. В результаті, завдяки

допомозі меценатів, на рахунок інституту протягом двох років надійшло близько мільйона рублів.

У вестибюлі першого корпусу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» встановлена пам'ятна дошка, присвячена організаціям і окремим особам, які внесли великі суми на будівництво інституту. Третє за величиною пожертвування, яке було зроблене приватною особою (24 000 рублів), записано за Я. Б. Епштейном. Ким же була ця безсумнівно забезпечена людина, враховуючи, що середня місячна зарплата робітника у той час не перевищувала 40 рублів?

У відомій книзі Віталія Васильовича Ковалинського «Меценаты Киева»¹ київський купець Яків Борисович Епштейн згадується з цією сумою у 24 000 рублів тільки один раз і саме у зв'язку з будівництвом КПІ. А з адресної і довідкової книги «Весь Київ»² на 1899 р. і наступні роки можна дізнатися, що купець першої гільдії міста Києва Яків Борисович Епштейн був власником банкірською контори, рекламу якої можна знайти у старих київських газетах³ (рис. 1).

Рис. 1. Рекламна об'ява банкірської контори Я.Б. Епштейна у газеті «Кіевлянинъ»

Кар'єра Якова Борисовича складалась таким чином: «Епштейн приїхав до Києва на початку сімдесятих років [XIX ст. – Авт.] і давав уроки ... єврейської мови, дружина ж його відкрила перукарню. Під час російсько-турецької війни Епштейн залишив уроки і займався купівлею срібної монети, потім ... почав маклерувати з купівлі і продажу процентних

паперів»⁴. Створена Я. Епштейном міняльна контора купувала і продавала всі державні і процентні папери, заставні листи земельних банків, облігації кредитних товариств, акції земельних і приватних банків, видавала позики під заставу процентних паперів «в збільшеному розмірі за зменшені відсотки», страхувала виграшні квитки від тиражу погашення, приймала доручення з купівлі та продажу акцій і паїв⁵. Після цього Яків Борисович відкрив банкірську контору, продовжував маклерство і з азартом віддався спекуляції дивідендними паперами. «На цій грі Епштейн склав собі капітал, і потім придбав цукрові заводи»⁶.

Але все ж хотілося б знайти підтвердження такого великого пожертвування від купця, який раніше і пізніше цього випадку не був широко відомий своєю благодійною діяльністю.

У фондах Науково-технічної бібліотеки імені Г. І. Денисенка НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» є кілька унікальних видань з історії КПІ, п'ять з яких згадуються нижче. Найпершою такою книгою, що вийшла у рік заснування інституту, є праця інженера шляхів сполучення, який багато зробив свого часу для створення КПІ, Артура Адольфовича Абрагамсона «Кіевській Политехнической Институтъ Императора Александра II-го. Краткій очеркъ его возникновенія. Извлечено изъ журнала “Инженеръ” за 1898 г.»⁷. У цьому нарисі названі тільки головні меценати: Нікола Артемович Терещенко (150 000 рублів) і Лазар Ізраїлевич Бродський (100 000 рублів).

¹ Ковалинский В. В. Меценаты Киева / В. В. Ковалинский. – К.: Кий, 1998. – С. 222.

² Весь Київ на 1899 г. / Сост. Д. Я. Давидовъ. – К.: Издатели: М. Л. Радомирский и А. А. Рогозинский, 1899. – С. 453.

³ Банкирская контора Я. Б. Эпштейна // Кіевлянинъ. – 1898. – 31 авг. (№ 240). – С. 1.

⁴ Къ банкротству Я. Эпштейна // Кіевлянинъ. – 1906. – 17 февр. (№ 48). – С. 3.

⁵ Мошенский С. З. Финансовые центры Украины и рынок ценных бумаг индустриальной эпохи [Электронный ресурс] / С. З. Мошенский. – London: Xlibris, 2014. – С. 98. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D1%8B_%D0%A3%D0%BA%D1%80.html?id=uxKqVAAAQBAJ&redir_esc=y

⁶ Къ банкротству Я. Эпштейна. Вказ. праця. – С. 3.

⁷ Абрагамсонъ А. Кіевській Политехнической Институтъ Императора Александра II-го. Краткій очеркъ его возникновенія. Извлечено изъ журнала «Инженеръ» за 1898 г. / А. Абрагамсонъ. – Київ: Лито типограф. Товарищ. И. Н. Кушнеревъ и Къвъ Москвъ, Кіевское отдѣленіе, Караваевская ул., д. № 5, 1898. – С. 12.

У 1914 році професор кафедри прикладної механіки КПІ, колецький радник Іван Михайлович Ганицький опублікував «списки пожертвувань на спорудження політехнічного інституту в Києві», які надійшли «до осені 1898 року», де навпроти прізвища Я. Б. Епштейна якраз і значиться ця сума у 24 000 рублів⁸ (рис. 2).

Е. П. Демидова княгиня Санъ-Донато . . .	3000	„
А. Ф. Добровольскій	1000	„
Я. Б. Эпштейнъ	24000	„
Баронъ А. А. Масъ	3000	„
В. Ф. Голубевъ	1000	„
Товар. сахарнаго завода „Собъ“	2000	„
Всего . . .		964651 руб.

Рис. 2. Фрагмент списків І. Ганицького

Але, при складанні списків І. Ганицький не посилається на документи комітету, спеціально створеного для збору пожертвувань, а використовує «дані “Київського слова”», з яких випливає, що значна частина готівки тільки «очікувалася (згідно обіцянкам)». Списки були опубліковані через 15 років після відкриття КПІ і, очевидно, Іван Михайлович вже не мав можливості ознайомитися з оригінальними документами. До того ж, як часто буває, підганяли терміни, тому, що видання «Ілюстрованої збірки ...» було задумано «в зв'язку з виповненням 30 серпня 1913 року п'ятнадцятиріччям з дня заснування Київського Політехнічного Інституту», а підсумкового інститутського списку меценатів не було знайдено⁹.

Тому сумніви залишилися, і довелося зробити більш ретельний пошук в архівних документах кінця ХІХ – початку ХХ століття.

У київських газетах за 1898 і 1899 роки¹⁰ наводиться велика кількість жертводавців на

будівництво інституту, які не були надані І. Ганицьким. А сам Я.Б. Епштейн згадується двічі: в списку, чії гроші надійшли по 28 листопада 1898 року (800 рублів) і в списку надходжень з 16 листопада 1898 року до 28 лютого 1899 року (800 рублів). Як бачимо, це зовсім не 24 000 рублів.

І в цей же час Я.Б. Епштейн «засвітився» у неприємній історії, яка була пов'язана з помічником бухгалтера його банкірської контори Залманом Ханкіним. Останній отримав «за підробленим листом 45 000 рублів» в Південно-Російському промисловому банку і зник. Лист був підписаний власником банкірською контори Епштейном, який стверджував, що підпис його підроблений, хоча в банку запевняли, що підпис справжній. З цього приводу газета «Кієвлянинъ» писала, що «про стан справ Епштейна і раніше в місті було багато розмов»¹¹. Так, може, цей період у Якова Борисовича був не зовсім сприятливим для меценатської діяльності?

І, нарешті, у 1902 році секретарем «Височайше заснованого комітету для збору пожертв на спорудження Київського політехнічного інституту» М. Молчановським була опублікована загальна сума пожертвувань станом на 15 січня 1902 року¹², який охоплює набагато більший період, ніж списки І. Ганицького. Ці ж дані наводить І. Кельберін¹³. Список М. Молчановського представляється найбільш достовірним, через те, що він складений безпосереднім учасником збору пожертвувань, містить набагато більшу кількість осіб і організацій порівняно зі списками І. Ганицького, включає також осіб, які виявили бажання залишитися невідомими. Перерахована сума стартує з 5 рублів (Рис. 3).

⁸ Ганицькій І. Сборникъ матеріалові къ исторіи возникновенія Киевскаго Политехническаго Института Императора Александра II / И. Ганицькій // Извѣстія Киевскаго Политехническаго Института Императора Александра II. Отдѣль Инженерно – Механическій. 1913 г. – Киевъ: Типографія Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К^о (Караваевская, 5), 1914. – С. 425–427; Иллюстрированный сборникъ матеріалові къ исторіи возникновенія Киевскаго Политехническаго Института / Киевское Политехническое Общество Инженеровъ и Агрономовъ /Редкол.: проф. И. Ганицькій (редакторъ) и др. – Киевъ: Тип. Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К^о, Караваевская, 5, 1914. – С. 61–67.

⁹ Там само.

¹⁰ Пожертвованія на устройство политехническаго института // Кієвлянинъ. – 1898. – 24 февр. (№ 55). – С. 3; Свѣдѣнія о пожертвованіяхъ на устройство Киевскаго политехническаго института Императора Александра II, поступившихъ по 28 ноября 1898 г. // Кієвлянинъ. – 1898. – 29 нояб. (№ 330). – С. 3; Съ 16 ноября 1898 г. по 28 февраля 1899 года поступили пожертвованія на устройство Киевскаго политехническаго института Императора Александра II // Кієвлянинъ. – 1899. – 28 февр. (№ 59). – С. 4.

¹¹ Полученіе по подложному письму 45 000 рублей // Кієвлянинъ. – 1899. – 14 сент. (№ 254). – С. 3.

¹² Списокъ всѣхъ пожертвованій, поступившихъ по 15 января 1902 года на сооруженіе Киевскаго политехническаго института Императора Александра II // Кієвлянинъ. – 1902. – 18 янв. (№ 18). – С. 3.

¹³ Кельберинъ И. Исторія возникновенія Киевскаго Политехническаго Института Императора Александра II / И. Кельберинъ. – Киевъ: Скоропечатня И. М. Розета, Б.-Васильковская, № 1, 1902. – С. 89–90.

княгиня М. В. и кн. В. А. 4.000 р., 120) Эрвиць М. 100 р., 121) Э. купецъ 96 р., 122) Эпштейнъ Я. Б. 1.600 р., 123) Южно-русское общество поощренія земледѣ-
лія 1.520 р 98 к., 124) Якубовскій И. 11 р., 125) „Роловичи“ сахарн. зав. т-во
3.000 р., 126) Ярошинскаго наслѣдники и Щеніовскій И. С. 10.000 рублей.
Итого 979.474 руб. 53 коп.

Вся эта сумма уже поступила въ Комитетъ, но кромѣ того имѣють
еще поступить обѣщанныя пожертванія отъ слѣдующихъ лицъ:

1) Гальперина М. Б. 3.300 р., 2) Горенштейна А. Н. 1.000 р., 3) Горен-
штейна З. Н. (Янушпольскій сах. зав.) 500 р., 4) Максимовскаго сах. зав. т-ва
1.000 р., 5) Проскуровскаго сах. зав. т-во (С. Г. Маранць) 500 р., 6) Романов-
скаго т-ва сах. зав. 1.000 р., 7) Саблино-знаменскаго сах. зав. 1.500 р., 8) Со-
банскаго Ф. Л. 6.000 р., 9) Спицинецкаго сах. зав. 1.000 р., 10) Супруновскаго
сах. зав. 3.000 р., 11) Тульчинскаго І. Н. К. насл. 300 р., 12) Харьково-Рома-
новскаго сах. зав. 1 000 р., 13) Эпштейна Я. Б. 800 р. **Итого 20.000 рублей.**
Общая сумма пожертвованій 1.000.374 руб. 53 коп.

Рис. 3. Фрагмент списків М. Молчановського

З останнього, більш докладного списку ви-
пливає, що Я.Б. Епштейном було пожертвувано
1600 рублів (підтверджується також газетними
публікаціями 1898 і 1899 років, наведеними
вище) і очікується надходження ще 800 рублів
(рис. 3). Таким чином, загальна сума склала
2 400 рублів, що на порядок менше суми, яка
була опублікована І. Ганицьким. Швидше за все,
при складанні таблиць І. Ганицьким, або ще ра-
ніше, в списку внесків навпроти прізвища Еп-
штейна з'явився зайвий нуль і ця помилка пере-
йшла в наступні публікації з його відомої і
безсумнівно важливої праці «Иллюстрирован-
ный сборникъ матеріалові къ исторіи возникно-
венія Киевскаго Политехническаго Института».

Слід зауважити, що в старих книгах і газетах
зустрічається значна кількість помилок. Напи-
сання прізвищ, ініціалів, назв організацій і по-
жертвованих сум не завжди, як виявилось, одна-
кове в різних джерелах. Таким чином, ще далеко
не все з'ясовано в історії виникнення і станов-

лення кийвської політехніки і є гарні перспек-
тиви для проведення подальших цікавих дослід-
жень в цьому напрямку.

У 1906 році контора Я.Б. Епштейна збанк-
рутувала і, як зазначала міська преса, «з цієї
“кар’єри” Епштейна видно, що це був справжній
гравець і спекулянт, капітали якого були на-
стільки ж сумнівні, як його операції»¹⁴. Суд ви-
знав Я.Б. Епштейна неспроможним з боргами
близько 2 000 000 рублів, після чого той зник¹⁵.

І все ж, Яків Борисович Епштейн, як і багато
інших меценатів КПІ, зробив ще один вагомий
внесок, що пішов на заохочення найкращих сту-
дентів. У період з 1 листопада 1897 року по 21
лютого 1898 роки від нього надійшло 12 900
рублів на створення приватних стипендій¹⁶, а в
1899 році – 13 500 рублів на заснування двох
стипендій «в пам’ять Священного Коронування
Їх Імператорських Високостей»¹⁷. Але ці гроші
проходили по іншим відомостям і це вже інша
історія.

¹⁴ Къ банкротству Я. Эпштейна... – С. 3.

¹⁵ Мошенский С. З. Вказ. праця. – С. 104.

¹⁶ Пожертвованія на устройство политехническаго института... – С. 3.

¹⁷ Отчетъ о состояніи Киевскаго Политехническаго Института Императора Александра II за 1899 годъ. –
Кієвъ: Типо-литографія Губернскаго Правленія, зданіе Присутственныхъ мѣстъ, 1900. – С. 29.

References

- Abragamson» A. (1898). *Kievskij Politexnicheskij Institut» Imperatora Aleksandra II-go. Kratkij ocherk» ego vzniknoveniya. Izvlechenoiz» zhurnala «Inzhener»» za 1898 g.* Kiev»: Lito tipograf. Tovarishh. I. N. Kushnerev» i Ko v» Moskve, Kievskoe ot-delenie, Karavaevskaya ul., d. № 5. [In Russian].
- (1898). Bankirskaya kontora Ya. B. E'pshtejna. *Kievlyanin»*, 240, 1. [In Russian].
- Ganickij I. (1914). Sbornik» materialov» k» istorii vzniknoveniya Kievskago Politexnicheskago Instituta Imperatora Aleksandra II. *Izvestiya Kievskago Politexnicheskago Instituta Imperatora Aleksandra II. Otdel Inzhenerno – Mexanicheskij. 1913 g.* 377–488. [In Russian].
- Ganickij I. (Ed.). (1914). *Illyustrirovannyj sbornik» materialov» k» istorii vzniknoveniya Kievskago Politexnicheskago Instituta.* Kiev»: Tip. T-va I. N. Kushnerev» i Ko, Karavaevskaya, 5. [In Russian].
- (1906). K» bankrotstvu Ya. E'pshtejna. *Kievlyanin»*, 48, 3. [In Russian].
- Kel'berin» I. (1902). *Istoriya vzniknoveniya Kievskago Politexnicheskago Instituta Imperatora Aleksandra II.* Kiev»: Skoropechatnya I. M. Rozeta, B.-Vasil'kovskaya, № 1. [In Russian].
- Kovalinskij V. V. (1998). *Mecenaty Kiev.* K.: Kij. [In Russian].
- Moshenskij S. Z. (2014). *Finansovye centry Ukrainy i rynok cennykh bumag industrial'noje 'poxi.* London: Xlibris. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D1%8B_%D0%A3%D0%BA%D1%80.html?id=uxKqBAAQ-BAJ&redir_esc=y. [In Russian].
- (1900). *Otchet» o sostoyanii Kievskago Politexnicheskago Instituta Imperatora Aleksandra II za 1899 god.* Kiev»: Tipo-litografiya Gubernskago Pravitel'niya, zdanie Pristutstvennyx» mest». [In Russian].
- (1899). Poluchenie po podloznomu pis'mu 45 000 rublej. *Kievlyanin»*, 254, 3. [In Russian].
- (1898). Pozhertvovaniya na ustrojstvo politexnicheskago instituta. *Kievlyanin»*, 55, 3. [In Russian].
- (1899). S» 16 noyabrya 1898 g. po 28 fevralya 1899 goda postupili pozhertvovaniya na ustrojstvo Kievskago politexnicheskago instituta Imperatora Aleksandra II. *Kievlyanin»*, 59, 4. [In Russian].
- (1902). Spisok» vsekh» pozhertvovaniy, postupivshix» po 15 yanvarya 1902 goda na sooruzhenie Kievskago politexnicheskago instituta Imperatora Aleksandra II. *Kievlyanin»*, 18, 3. [In Russian].
- (1898). Svedeniya o pozhertvovaniyax» na ustrojstvo Kievskago politexnicheskago instituta Imperatora Aleksandra II, postupivshix» po 28 noyabrya 1898 g. *Kievlyanin»*, 330, 3. [In Russian].
- Davidov» D. Ya. (Comps.). (1899). *Ves' Kiev» na 1899 g.* K.: Izdateli: M. L. Radominskij i A. A. Rogozinskij. [In Russian].